

EBÜ'L-ALÂ EL-HEMEDÂNÎ'NİN (Ö. 569/1173) "KİTÂBÜ'T-TEMHÎD FÎ
MA'RİFETİ'T-TECVÎD" ADLI ESERİNİN KIRAAT VE TECVÎD İLMİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF EBU'L-ALÂ AL-HAMDÂNÎ'S (D. 569/1173) WORK
"KITÂBU'T-TEMHÎD Fİ MA'RİFETİ'T-TECVÎD" IN TERMS OF QIRAAT AND
TAJWEED SCIENCES

Naim Avan

Öğr. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü

Lecturer Dr., Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Studies

naimavan6571@gmail.com

 0000-0002-5828-9543

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>Hikem</h1> <p>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi <i>Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Theology</i> Eylül/Semtember 2024 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 2</p>			
Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	07.06.2024	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	22.07.2024
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.09.2024	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Naim Avan, "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) "Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd" Adlı Eserinin Kiraat ve Tecvîd İlmî Açısından Değerlendirilmesi", <i>Hikem</i> 2/2 (2024), 33-52.		
DOI	10.63022/hikem.1497483		

* Bu makale Dr. Naim Avan'ın 02.08.2023 tarihinde kabul edilen "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *Ğâyetü'l-ihtisâr* Adlı Eserinde Yer Alan Kiraat vecihlerinin Tefsir İlmî Açısından Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinin "1.5.Eserleri" bölümünde yer alan *Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd* adlı eserin yeniden değerlendirilip gözden geçirilerek ekleme ve çıkarmalar yapılarak türetilmiş ve makaleye dönüştürülmüş halidir.

Öz: Kur'ân-ı Kerîm insanları kurtuluşa davet eden Allah kelmâdır. İnsanlar da bu ilahi vahye kulak vererek felah bulmak için onu anlamaya ve en iyi bir şekilde yorumlamaya gayret göstermişler, değişik yöntemler ve farklı ilimler geliştirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'i güzel bir şekilde kavrayabilmek ve yorumlamak için geliştirilen yöntemlerden biri de âyetlerdeki bazı kelimelerin farklı şekillerde telaffuzu sebebiyle, âyetlerdeki manayı zenginleştirerek daha iyi anlaşılmasını sağlayan kıraat ilmidir. Kıraatler âyetlerin yorumlanmasında ve manaya etki etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk vahyiyle birlikte tertilinin vücûbiyyetine dair hükümler vazolunmuştur. Bu hükümlerde âyetlerin istenilen manaya göre şekil alması, yine âyetlerin tertibinde insicamın ortaya konması bakımından tilavetin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de lafız ve manadan oluşan iki niteliğin bir arada bulunması diğer semavi kitaplar arasında Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'e has kıldığı eşsiz bir özelliktir ve bu irtibat Kur'ân'da bir bütünlük oluşturmaktadır. Öyle ki Kur'ân'a, "Kur'ân" denilmesi nazmı dolayısıyladır.

Bu nedenle tilavet edilen yalnızca mana değil, manayı anlaşılır bir halde ortaya çıkaran lafızdır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm herkesin istediği şekilde, kuralsız, kaidesiz okuyacağı bir kitap değildir. Onu okumak isteyenlerin uymaları gereken bazı kurallar bulunmaktadır. İşte bu kurallara bütünüyle "Kıraat" ya da "Tecvîd" kuralları adı verilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm tecvîdli nazil olmuş ve öylece tilavet edilmiştir. Nesilden nesile günümüze kadar da kesintisiz bir şekilde mütevatir olarak gelmiştir. Tecvîd, harflerdeki sıfat ve mahreçlere uyararak Kur'ân-ı Kerîmi güzel bir şekilde tilavet etmektir. Tariften de anlaşıldığı üzere tecvîdin konusu Kur'ân-ı Kerîmdir. Kur'ân-ı Kerîm'i güzel ve hatasız okumayı öğreten tecvîd ilmi ile ilgili mensur ve manzum pek çok eser yazılmıştır. Tecvîd ilmi ile ilgili yazılan eserlerden birisi de Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin (ö.569/1173) *Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-tecvîd* adlı eseridir. Hemedânî bu eserinde Kur'ân okumaya başlarken neler yapmak, nelere dikkat etmek gerektiğini maddeler halinde ele almıştır. Söz konusu konular bu makalede incelenecek daha sonra Kıraat ve Tecvîd ilmi açısından ilgili konuların değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tecvîd, Ebü'l-Alâ el-Hemedânî, Kitâbü't-Temhîd.

Abstract: The Qur'an is the divine speech of Allah, inviting humanity to salvation. Throughout history, people have endeavored to understand and interpret it effectively, developing various methods and disciplines. One such method aimed at enhancing comprehension and interpretation is the science of qira'at, which enriches the meaning of verses due to differences in pronunciation of certain words. Since the revelation of its first verses, rulings concerning tajweed (the proper recitation of the Qur'an) have been established, highlighting the necessity for verses to take shape according to intended meanings and ensuring coherence in their arrangement. The Qur'an uniquely combines both phonetic and semantic qualities, distinguishing it from other scriptures and forming a cohesive unity due to its structured composition, hence its designation as the Qur'an, derived from "nazm" (organization). Therefore, what is recited is not merely the meaning but also the pronunciation that renders the meaning comprehensible. Consequently, the Qur'an is not a book that one may read in any arbitrary manner; there are specific rules that must be followed by those who seek to engage with it. These rules collectively constitute the discipline known as qira'at or tajweed. The Qur'an was revealed with tajweed and has been transmitted without interruption from generation to generation to the present day, and will continue until the end of time.

Tajweed involves reciting the Qur'an beautifully while adhering to the attributes of letters and their articulation points. Numerous prose and poetry works have been written about the science of tajweed, one of which is by Abu al-Alâ al-Hamdânî (d. 569/1173) in his work "Kitâbü't-Temhîd" where he systematically discusses the essentials and considerations when starting to recite the Qur'an. This article will examine these topics and evaluate them from the perspectives of qira'at and tajweed.

Keywords: Qira'at, Tajweed, Abu al-Ala al-Hamdani, Kitab al-Tamhid.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm İslam'ın temel ilke ve esaslarını -itikâat, ibadet ve ahlak- ihtiva eden ve açıklayan ilahi bir kitaptır. Bu ilahi mesajın anlaşılması, yaşanılması ve yorumlanmasına paralel olarak öğrenilmesi ve tilavet edilmesi de mühim bir mevzudur. Kur'ân-ı Kerîm'de lafız ve mananın müştereken nazil olması diğer kitaplardan farklı olarak Kur'ân'a özgü bir niteliktir. Bu lafız-mana ilişkisi Kur'ân-ı Kerîm'de bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu da Kur'ân'ın nazmı dolayısıyladır. Buna bağlı olarak Kur'ân okunduğu zaman lafız manayı açıkça ortaya çıkarmaktadır. Bu lafız da Arapçadır.¹ Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim insanların arzu ettiği gibi bazı kaide ve kurallara uymadan tilavet edecekleri bir kitap değildir. Kur'ân okuyacak kişilerin uymaları gereken birtakım kaideler vardır. Bu kuralların bütününe "kıraat" veya "tecvîd kaideleri" denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılabilmesi için âyetlerdeki birtakım kelimelerin değişik şekillerde telaffuzu sebebiyle âyetlerdeki manayı zenginleştirerek farklı yorumlanması ve anlaşılmasını sağlayan ilme kıraat ilmi denilmektedir. Kıraat Kur'ân'daki nazmın aktarılmasını, yorumlanmasını ve fikhî ahkâmın ortaya konmasını bazen etkilemiş, bazen de etkilememiştir.² Bu etki kelimelerdeki ihfâ, izhâr, med, imâle ve ğunne gibi tecvîdle ilgili konulardır. Bunlara fonetik farklılıklar denilir ve "bölgesel okuyuşlar" denilen lehçe farklılıklarıdır. Bu farklılıklar ahkâmla ilgili bir değişiklik yapmadığı gibi âyetlerin manasına da etki etmemektedir.³ Bir de âyetlerin manasına ve fıkha etki eden farklılıklar vardır. Manaya etki eden bu farklılıklar tefsir⁴ ve fıkhîta⁵ değişikliklere neden olmaktadır.⁶

Tecvîde gelince, mahreçlerine ve sıfatlarına uygun olarak Kur'ân'ın güzel bir şekilde okunmasına denir. Tarifte de görüldüğü gibi tecvîdin konusu Kur'ân-ı Kerîm harflerinin ve kelimelerinin seslendirilişidir. Kur'ân, nâzil olduğu ilk andan itibaren tecvîdle tilavet edilmekle birlikte tecvîd diye bir kavram yoktu. Tecvîdin ilk defa terminolojiye girişi yaklaşık hicrî üçüncü asrın sonlarına, ıstılah olarak şöhret bulması ve alanda etkili bir şekilde kullanılması hicrî dördüncü asra, daha ileri giderek geniş hacimli kitaplar beşinci asırda telif edilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu çalışmalar artarak devam etmiştir.⁷ Tezin yazarı yaptığı araştırmalarda dönemine delil olabilecek tek rivayetin üzerinde çalıştığı *Kitabü't-Temhîd* olduğunu bildirmektedir.⁸

Tecvîd ilmini daha etkili bir hale getirmek ve geliştirmek için ıstılahî kavramlar, terimler ortaya çıkarılmaya ve tanzim edilmeye çalışılmıştır. Her dönemde bu mukaddes görevi üstlenen bireyler ve zümreler var olagelmıştır. Bu camianın gayretleriyle Kur'ân-ı Kerîm, ilk nüzulünden günümüze kadar tevatüren gelmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir.⁹ Bu

¹ Halil Altıntaş, Muzaffer Şahin, *Komisyon Kur'ân-ı Kerîm Meali* (Ankara, 2001); Yûsuf, 12/2, Ra'd, 13/37, Nahl, 16/103, Tâ-hâ, 20/113, Şuarâ, 26/198, Zümer, 39/28, Fussilet, 41/3, Şûrâ, 42/7, Zuhruf, 43/3, Ahkâf, 46/12.

² Kıraat ilminin diğer ilimlere etkisiyle ilgili kaleme alınmış eserler: İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsîrine Etkisi, Mütevatir Kıratların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları nu: 128, 1996); Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005); Abdurrahman, Çetin, *Kıratların Tefsîre Etkisi* (İstanbul: Marifet yayınları, 2001).

³ Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir* 2/3 (Haziran 2015), 152-153.

⁴ Mehmet Emin Maşalı, *Kıraat Tefsir ilişkisi Tefsîre Akademik Yaklaşımlar 1* (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 358.

⁵ Mehmet Emin Maşalı, *Kıraat Tefsir ilişkisi Tefsîre Akademik Yaklaşımlar 1*, 372, 374.

⁶ Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 193.

⁷ İbrahim Tetik, *Tecvîd İlmi, Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2016).

⁸ İbrahim Tetik, *Tecvîd İlmi, Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 2.

⁹ Hicr, 15/9.

camianın üyelerinden biri de Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Hemedânî'dir (ö. 569/1173). O, tecvîdle ilgili olarak *Kitâbü't-Temhîd* adlı eseri telif etmiştir. Hemedânî eserin mukaddimesinde tecvîd ilmini öğrenmeye başlarken *sâhibü'l-Kur'ân*/hafızda bulunması lazım olan güzel ahlak ve hâller ile davranışlarına dikkat etmesi, haram lokmadan sakınması,¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in güzel bir sesle, hüznü ve Allah korkusuyla okunması,¹¹ teganni yapılmaması¹² ve kimleri örnek alarak¹³ okumak gerektiği gibi konuları ele almıştır. Söz konusu konular bu makalede incelenecektir.

Hemedânî eserlerini telif ederken kıraat ve tecvîd ilmiyle ilgili hadiselerle önceden ele alınan çalışmaları da inceleyerek sistematik bir ilim dalının oluşmasını hedeflemiştir. Farklı bir söylemle çağının ilmî müktesebatına vakıf olmuştur. Yaşadığı yöre, iklim, gelenek ve alışkanlıklar, ilmî ortam ve ilim merkezlerine yaptığı yolculuklar Hemedânî'nin bilimsel karakterinin tekâmülünü etkilemiştir. O farklı zamanlarda uzak ilim-kültür merkezlerine gerçekleştirdiği yolculuklarda farklı hocalarla, âlimlerle, farklı ilim dallarındaki üstatlarla görüşmüş ve onlardan Kur'ân, kıraat, tefsir, hadis ve ensab gibi dersleri okumuştur. Kıraat ilminde otorite olan¹⁴ İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) üç yüzyıl sonra ona ait eserlerin bir taraftan sahîh, diğer yandan da senedinin de *âlî* olduğunu onaylaması, Hemedânî'nin kıraat ilmindeki bilimsel yeterliliğini gözler önüne sermektedir.

Hemedânî dinî alandaki yetkinliğinin yanında sosyal alanda da liyakat sahibi biridir. O sosyolojiye de önem vererek, sadece medresede talebeleriyle ders yapmakla yetinmemiş, sokaktaki insanlarla bütünleşmiş, her ne sebeple Hemedânî'ye yolu düşen müslim-gayri müslim kişi varsa çocuklar bile ziyaretine gelmiş, onların ihtiyaçlarını karşılamıştır. O toplumları ve olayları gözlemlene yeteneği sayesinde bilim insanları tarafından benimsenen, herkesçe tasvip edilen, aranan bir kişi olmuştur.

Makalemizin bu kısmında Hemedânî'nin hayatı, eserleri ve kıraatteki yetkinliği verildikten sonra *Kitâbü't-Temhîd* değerlendirilecektir.

1. Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Asıl adı Ebü'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Seleme b. Askel b. İshâk b. Hanbel el-Hemezânîyyî'l-Attâr'dır. 15 Aralık 1095'te (14 Zilhicce 488) Hemedânî'da¹⁵ dünyaya gelmiştir. Adında geçen "Attâr" lakabının babasının mesleğine bağlı olarak aileden gelen bir lakap olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹⁶

¹⁰ Hemedânî Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr, *Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd*, thk.1, Çânim Kuddûrî, Ürdün: Dâr-ı İmâr en-Neşr ve't-Tevzî', 1420/2000; thk. 2, Cemalüddin Muhammed Şeref, Mehdi Fethi es-Seyyid, Kahire: Dâru's-Sahabeti't-Turâs, 1426/2005, 26.

¹¹ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 92.

¹² Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 57.

¹³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 36.

¹⁴ Murat Akkuş-Mustafa Aksoy, "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'inde Med ve Kasr Konularının İncelenmesi" Mütefekkir, 10/20 (2023), 347-350; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016).

¹⁵ el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdillâh Yakut İbn Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1977), 410, 11; Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *TDV Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 183-185.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Çâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427), 1/187, Zehebî, Şemsüddîn Muhammed ibn Ahmed ibn Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1410/1990), 56, Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî", *TDV Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/286, Hemedânî, *Çâyetü'l-İhtisâr*, 51.

1.1. Hocaları ve Öğrencileri

Hemedânî, birçok âlimin rahle-i tedrisinden geçmiştir. İsbahân'da kıraat derslerine katılmıştır. Hocalarından birisi olan Ebû Ali el-Haddâd'dan¹⁷ (ö. 515/1119) farklı tariklerde kıraat dersleri¹⁸ almıştır. İlaveten ilim tahsili için yaptığı seyahatlerde ilim-kültür merkezi Bağdat'ta Ebû Talib el-Yûsufî, İbnu'l-Husayn ve (ö. ?), Ebû Ali el-Haddâd'dan Vasıt şehrinde¹⁹ Ebü'l-İz el-Kalânîsî (ö. 521/1125)²⁰ ve Hemedân'da da Abdurrahman b. Hamde'd-Dûnî (ö. ?) gibi ulemadan kıraat ve hadis dersleri²¹ tahsil ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Hemedânî, birçok ilimle²² meşgul olmuş, hocaların hocası namına kavuştuktan sonra ilim taliplileri uzak yerlerden kendisine gelerek Hadis ve Kıraat dersleri yapmışlardır.²³ İbn Sükeyne el-Bağdâdî, (ö. 607/1210), Abdulkadir Ruhâvî (ö. 612/1215), Muhammed İbn Ömer İbn Ebi'l-Kâsım el-Vâsıtî (ö. 468/1072)²⁴ kendisinden ilim tahsili yapan talebelerinden meşhur olan bazı kişilerdir.

1.2. İlmî Şahsiyeti

Hemedânî hadis ve kıraat ilimlerinde râsih²⁵ biriydi. Kıraat ve Hadisle birlikte ensâb²⁶ ilmüne de vakıftı. Hemedânî, altın ve gümüş gibi mal varlığını ilim tahsili için gelen öğrencilerinin ihtiyaçları ve fakir-fukara için tasadduk etti.²⁷ Ölünceye dek hane-i saadette her gün hem hadis hem de kıraat dersleri verdi.²⁸ Onun Kur'an'a olan muhabbeti, ahlakı ve cömertliği²⁹ insanların etrafında toplanmasına³⁰ sebep olmuştur. Gayr-i müslimler (Yahudiler) ve çocukların ona gidip selam vererek dua talep ettikleri kaynaklarda geçmektedir.³¹

¹⁷ Muhammed Ali el-Haddâd, Mısır'ın Yukarı Saîd bölgesinde bulunan Benî Hüseyin köyünde doğdu. İlköğrenimini köyünde yapan Muhammed Ali hafızlığını da tamamladı. Kahire'de amcası Hasan b. Halef el-Hüseyinî'den kıraat-i aşere okudu. Aynı zamanda Şeyhü'l-Ezher Selîm el-Bişrî, Muhammed Abdülfettâh Ebü'n-Necâ, Hârûn Abdürrezzâk gibi âlimlerden de ders aldı. 1898 de Ezher Üniversitesi'nden âlimiyye diploması aldı burada hoca oldu. Kıraat ilminde Mısır kâriiler şeyhi unvana layık görüldü. (1905). Mâlikî fakihî olarak ta bilinen Muhammed Ali el-Haddâd 20 Zilhicce 1357'de (10 Şubat 1939) Kahire'de vefat etti. Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani* (İstanbul: Dersaadet, 1306). Muhammed Aruçi, "Muhammed Ali el-Haddâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005). <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-ali-el-haddad>

¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 39/334, Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî", 10/284.

¹⁹ "Vâsıt'ın", Irak'ın eski şehirlerinden birisi olduğu söylenmektedir. Bk., el-Hamevî Mu'cemu'l-Buldân, 5/347.

²⁰ Kıraat ilmini tahsil ettiği hocası Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 39/336.

²¹ Ali Öge, "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî ve Kıra'âtü Ebî Hanîfetü'n-Nu'mân İsimli Risalesi", *Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2013), (7-37), 12.

²² Meşgul olduğu ilimler: Nahiv/Lügat, Ulûmu'l-Kur'ân, Hadis, Edebiyat, Hadis ve Kıraatta (rasih-bâri') derinlemesine, mükemmel seviyede ilme sahiptir. Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 9, a mlf, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 11.

²³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 6.

²⁴ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 6, a.mlf. *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 48, (Burada 38 öğrencisinin ismi geçmektedir.)

²⁵ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, 2 Cilt, (İstanbul: Dersaadet, 1306), 1128, 3.

²⁶ "Ensâb": Neseb kelimesinin çoğuludur. Neseb, sözlükte akrabalık, özellikle baba tarafından kan akrabalığına dendiği gibi bir kabile veya beldeye nisbet manasına da gelir. Hadis usulünde *evtânu'r-ruvât ve buldânihim* konusuyla ilgilidir ve ravilerin kimliklerinin tayininde başvurulan ilmin adıdır. Tanınmış âlimlerin ve genellikle ravilerin nisbet edildikleri kabile veya yerleri yahut en çok tanındıkları mesleklerini konu olarak alır. Daha sonraki yıllarda ensaba mezhep de eklenmiştir. Özellikle isimleri birbirine benzeyen kişilerin kim olduklarının tayininde ensâb bilgisinin büyük önemi vardır. Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 9, a. mlf, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 50.

²⁷ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 8.

²⁸ Hemedânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 49, İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/187.

²⁹ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 8, a mlf, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 49.

³⁰ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 9.

³¹ Hemedânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 51.

Onun tüm hayatında hafızlığına devam ettiği,³² mutkîn,³³ faziletli, mütebessim, cömert, garipleri görüp-gözeten, adab-erkâna riayet eden, istikamet üzere ve sünnete uygun yaşayan biri³⁴ olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir.

1.3. Kıraat İlmindeki Yeri

Kıraat ilminin önde gelen âlimlerinden İbnü'l-Cezerî, ilgili alanda çokça eseri olan Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) ile Hemedânî'yi mukayese ederek, "Dânî'nin eserleri her ne kadar çok ve yayılmış ise de kıraat ilminde Ebü'l-Alâ'nın rivâyetleri daha fazladır." cümlesiyle Hemedânî'nin kıraat ilmindeki yerini ortaya koymaktadır.³⁵

Ğâyetü'l-İhtisâr adlı eserinde Hemedânî'nin kıraat-ı seb'a'yı kıraatı aşere'ye çıkarması, kıraatı seb'a'da olmayan Ebû Ca'fer ve diğer iki imam Ya'kub el-Hadramî ve Halefü'l-Âşir'i kıraat imamları tablosunda ilk sıraya yerleştirmesi ve kıraat-ı aşere'yi tercih etmesi İbnü'l-Cezerî'nin ilgisini çekmiştir. Bu bilgi birikimini gören İbnü'l-Cezerî, eserlerinde Hemedânî'nin eserlerinin *âlî* senetle ve sahih olarak kendilerine geldiğini bildirmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin eserlerindeki bilgilerin bir kısmını onun eserlerinden alması ve onu methetmesi³⁶ Hemedânî'nin ve eserlerinin³⁷ emsalleri arasındaki saygınlığını artırmıştır.

1.4. Eserleri

Hemedânî'nin tefsir, hadis, kıraat, tecvîd, vakf-ibtidâ ve sarf-nahiv alanlarında telifleri bulunmaktadır, Hemedânî'nin eserlerinin bir kısmı aşağıda verilmiştir.

Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd,

Ğâyetü'l-İhtisâr fî'l-kırâ'âti'l-aşerati li-eimmeti'l-emsâr,

*Kitâbü'l-Hâdî ilâ ma'rifeti'l-mekâtî' ve'l-mebâdi',*³⁸

*Kıraatü Ebî Hanîfeti'n-Nûmân,*³⁹

Şerhu ma'htefe fîhi ashâbü Ebî Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî.

Bu eserler Hemedânî'nin serlevha eserleridir.⁴⁰

³² Hemedânî, Kur'ân-ı Kerim'i, Yusuf sûresine kadar aralıklı, geri kalan kısmı ise tekrar yapmaksızın tek bir seferde ezberlediğini bildirmektedir. Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 6.

³³ "Mutkîn": Bir işi sağlam yapmak manasında itkandan ismi fa'ildir. Hadis usulünde adalet ve zabt vasıflarını haiz olmakla beraber gerek hadis tahammülünde gerekse rivâyetinde az da olsa gafletten uzak, rivâyet şartlarına büyük bir dikkat ve itina ile rivâyet eden, işinin ehli, titiz ve böyle olduğu için itkan sahibi olduğunu belirtmekte kullanılan tabirlerdendir. Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, 987.

³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 39/334.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/187, Hemedânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 39.

³⁶ Hemedânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, 40.

³⁷ Hemedânî'nin eserleri başta Süleymaniye (Köprülü, Atf Efendi) Kütüphanesi olmak üzere, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi, Milli Kütüphane, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanelerinden (Yusuf Ağa), *Keşfü'z-Zünûn 'an Esami'l-Kütübive'l-Fünûn* (Kâtip Çelebi) *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcîmu Musanni fî'l-Kütübi'l-Arabiyye* Ömer Rıza Kehhale, *Mektebetü'l-Haremi'-Şerîf* (Mekke), *Fehâris Mektebetü'l-Mescidi'n-Nebevî* (Medine), *el-Fihrisü's-Şamil li't-Türâsi'l-Arabî el-İslâmî el-Mahtût/Ulûmu'l-Kur'an Mahdûdâtu'l-Kırâât* kataloglarından, www.yazmalar.gov.tr/kolleksiyonlar, www.yazmakutup.gov.tr sitelerinden araştırılarak, Mısır, Irak gibi ülkelerde bizzat kişilerle irtibat kurularak, bazı kütüphanelere bizzat gidilerek, bazılarına yetkili kişilerle telefonla görüşülerek, internet üzerinden resmi yazışmalarla elde edildi.

³⁸ Bu eser vakf ve ibtidaya dair önemli bir çalışmadır. Bk. Recep Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2023) 75.

³⁹ Bu eserin Hemedânî'ye mi, Huzâi'ye mi aidiyetiyle ilgili araştırma kapsamında Ali Öge ve Necattin Hanay'la görüşmeler yapılmış, ayrıntılar "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *Ğâyetü'l-İhtisâr* Adlı Eserinde Yer Alan Kıraat vecihlerinin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinin "1.5.Eserleri" bölümünde yer alan "Kıraatü Ebî Hanîfeti'n-Nûmân" adlı eserin tanıtımı bölümünde bilgi, belge ve fotoğraflarla ortaya konulmuş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır.

⁴⁰ Diğer eserleri için bk. Naim Avan, *Kıraat İlmi açısından Ğâyetü'l-İhtisâr* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 61-78.

Bu bölümde *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd* adlı eserin yukarıda işaret ettiğimiz şekilde değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd

Üzerinde çalışma yapılacak nüsha Cemaleddin Muhammed Şerif ve Mecdi Fethi Seyyid tarafından tahkiki yapılan nüshadır. Bu nüsha Kastamonu yazma eserler kütüphanesi, nu. 27 de bulunmaktadır.

Eser besmele, hamdele, salvele ve tahkîk sahibinin takdimi ile başlamaktadır. Eser daha sonra Hemedânî'nin ismi, nesebi, doğumu, ilim tahsil etmeye başladığı yıllar, hocaları, öğrencileri, eserleri, âlimlerin onun hakkındaki methiyeleri, vefatı ve müellifin mukaddimesiyle devam etmektedir.

Hemedânî *Temhîd* adlı eserini niçin telif ettiğini “Bir adam bana geldi ve Hz. Peygamberden, sahabeden, tabiünden, etbeu't-tabiiünden gelen tecvîdle ve tahkîki'l-kırâe ile ilgili bir kitap yazar mısınız? dedi. Ben de onun isteğini yerine getirdim ve Ebû Zübeyd ed-Da'înin⁴¹ dediği gibi: Elimden geleni yapmaya çalıştım. Çok ayrıntıya girmeden cümleleri (konuları) açıkladım. Ama çokta kısaltmadım. Ne uzun ne de kısa bir şekilde -vasat olarak- kaleme aldım.” şeklinde açıklamaktadır.

“Ey kitap yazmamı isteyen kişi, bu ilim Kur'ân ilimlerinin en şerefliyelerinden biridir. Ne var ki zor olduğu için bu ilimlerden -kıraat ve tecvîd- yüz çevrilip uzak durulmuş. Hatta büyük âlimlere bile bu ilim zor gelmiştir ki yeni başlayanlar için daha da zordur.”⁴²

Makalemizin bu bölümünde *Kitâbü't-Temhîd*'in mukaddimesinden itibaren içerdiği konuları, bazı yerlerde âyet ve hadislerle, bazı yerlerde kadim kaynaklarla, bazı yerlerde de âlimlerimizden açıklamalarla ele alarak değerlendirmeleri yapacağız.

Kur'ân-ı Kerîm'de, sahih hadislerde, sahabeden gelen haberlerde, bu ilme önem verilmesi, özen gösterilmesi, bu ilim için bedenlerin yorulması gerektiği bildiriliyor. Hz. Peygamber bir hadisi-i şerifte “Allah-u Teâlâ sizden birinin, bir iş yaptığı zaman, bu işi güzel yapmasını istiyor.”⁴³ buyurmaktadır.⁴⁴

Hemedânî mukaddimedede sırasıyla *sâhibü'l-Kur'ân*'da/hafızda olması gereken ahlak, güzel hâller ve dikkat edilmesi gereken davranışları şu şekilde sıralamıştır: Kur'ân'ı okuyacağı zaman mutlaka abdestli olması,⁴⁵ haram yemekten ve kokusu rahatsızlık veren soğan, sarımsak ve pırasa gibi yiyeceklerden sakınması -çünkü Kur'ân okuma yolu olan ağzın temiz olması gerekir- yemekten sonra misvak kullanması. Bundan sonra tecvîdin tarifini⁴⁶ kısa bir

⁴¹ Rahmi Er, “Ebû Zübeyd et-Tâî”, *TDV Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/271-272, 67. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-zubeyd-et-tai>, (Erişim: 11.05.2024)

⁴² Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 10.

⁴³ Ebû Davud, *Sünen-ü Ebû Davud, thk, Şuayb el-Arnautî, Muhammed Kâmil, Salât* (Mısır: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemi, 2009), 1-7/Salat, 709.

⁴⁴ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 11.

⁴⁵ Hakan Uğur, “Vakıa Süresi 79. Âyet Bağlamında Mushaf'a Abdestsiz El Sürme Meselesi” 25 (2016), 205/23; Ali Akpınar, “Mushaf'a Abdestsiz Dokunma Meselesi”, *Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2001), 5/1, 81-109, 96.; Hüseyin Atay, “Kur'ân ve Temizlik”, *Kayseri, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 2/13-62, 34, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eruid/issue/5982/79536>, (Erişim: 10.05.2024), Abdülkadir Şener, “Abdest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/1/6870, 69; <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdest>, (Erişim: 10.05.2024), Hasan Elik, “MushaAbdestsizDokunulup Dokunulamayacağı Problemi”, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1998), 1/6,48-78. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/381367/mushaf-a-abdestsiz-dokunulup-dokunulamayacagi-problemi>, (Erişim: 10.05.2024)

⁴⁶ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 22.

şekilde vermiş devamında da Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle,⁴⁷ hüzünle ve Allah'tan korkarak⁴⁸ okunması, teganni yapılmaması⁴⁹ ve kimlerin örnek alınarak⁵⁰ okunacağı konusunu, aynı hadisin farklı senetleriyle, farklı rivayetleriyle anlatmıştır. Hemedânî bu açıklamaları yaptıktan sonra eseri aşağıda verildiği şekilde on bölüme ayırmıştır.

- 1- Kitabın baş tarafında geçen Kur'ân tilavetiyle ilgili âyetlerin tefsiri.
- 2- Kur'ân-ı Kerîm'i okumada yetenekli, dikkatli ve muhakkik kâriflerin faziletleri.
- 3- Allah-u Teâlâ'nın Kur'ân ehline verdiği sevaplar.
- 4- Rasûlullâh (sav) efendimizin kıraatinin özellikleri.
- 5- On kıraat imamının kıraatinin özellikleri.
- 6- Hz. Peygamber'in (sav) sahabenin, tabînin ve onlardan sonra gelmiş olan İslam âlimlerimizin Kur'ân okuyanları, nahiv bilgisini öğrenmeye teşvik etmesi.
- 7- Nahiv/Î'râb üzerine söylenmiş sözler.
- 8- Harflerin (mahreç) çıkış yerlerinin bilinmesi.
- 9- Kur'ân tilavetinde harflerin telaffuzu.
- 10-Sûrelerin başındaki hurûf-u mukatta'a harfleri ve vakf-vasl halleri.

Hemedânî konuları ele alırken *سَمِعْتُ* ve *أَخْبَرَنَا* sözcükleriyle başlayan her bir paragrafta işlediği konuyla alakalı âyetlere, hadislere, sahabe ve âlimlerin sözlerine yer vermiş ve isnad zinciriyle isim ve künyesini verdiği sahabe veya diğer kişileri 561 paragrafta ele almıştır. Bu paragraflarda çok miktarda âyeti ve 100 civarında hadis-i şerifi, konuları destekler mahiyette işlemiştir. Konunun ehemmiyetine binaen aynı âyeti ve hadisi arka arkaya çok kez kullanmıştır. Konularda geçen âyet ve hadisler dipnotlarda verilmiştir. Şimdi bu bölümlerle ilgili ayrıntıların beyanına geçelim.

2.1. Kitabın Baş Tarafında Geçen Kur'ân Tilavetiyle İlgili Âyetlerin Tefsiri

Bu bölümde konuyla ilgili âyet ve hadis-i şerifler⁵¹ birlikte verilerek gerekli açıklamalara yer verilmiştir.

Aşağıdaki âyet ve beraberinde verilen hadis-i şeriflerle Kur'ân'ın tilavetinin nasıl olması gerektiğine dair Hz. Peygamber'den (sav) gelen açıklamalara yer verilmiştir.

Furkan sûresi 25/32. *وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا* âyetiyle⁵² birlikte hadis-i şerifler zikredilerek Hz. Peygamber'in (sav) açıklamaları verilmiştir.⁵³

Furkan sûresi 25/33. *وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا* âyetinin⁵⁴ hadis-i şerifle açıklanması.⁵⁵

Müzzemmil sûresi 73/4 *وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* âyetinin⁵⁶ hadis-i şerifle açıklanması.⁵⁷

⁴⁷ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 26.

⁴⁸ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 92.

⁴⁹ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 57.

⁵⁰ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 36.

⁵¹ Hadis-i Şerifler için bk. 102-110.

⁵² Furkan, 25/32, "Ve onu ağır ağır okuduk."

⁵³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 110.

⁵⁴ Furkan, 25/33, "Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve güzel açıklamayı getirmiş olmayalım."

⁵⁵ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 111-113.

⁵⁶ Müzzemmil, 73/4, "Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku."

⁵⁷ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 107.

Kıyâmet sûresi,

(16) لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (17) إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَ قُرْآنَهُ (18) فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (19) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ

âyetlerinin⁵⁸ hadis-i şerifle açıklanması.⁵⁹

İsrâ sûresi, 17/106. وَ قُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا.⁶⁰ âyetinin hadis-i şerifle açıklanması.⁶⁰

2.2. Kur'ân-ı Kerîm'i Okumada Yetenekli, Dikkatli ve Muhakkik Kârîlerin Faziletleri

İsnad zinciri verildikten sonra, Hz. Peygamber'den (sav) Kur'ân-ı güzel okuyanlar için, "Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuyanlar meleklerle beraberdir. Herhangi bir kimse Kur'ân-ı Kerîm'i okuma hususunda zorluk çekiyorsa, ona iki ecir vardır."⁶¹ hadisi nakledilmiştir.⁶²

Hemedânî bu bölümde Kur'ân okumanın faziletlerini sıralarken güzel okuyanların nail olacakları nimetleri bildirmiş, tam okuyamayan fakat gayret gösterenlerin de iyi okuyanlar kadar belki daha büyük sevaplara nail olacaklarını müjdeleyerek Kur'ân okumaya teşvik etmiştir.⁶³

2.3. Allah Teâlâ'nın Kur'ân Ehline Verdiği Sevaplar

Hemedânî bu bölümde Kur'ân'ı hayatında daima hatırlayan, bırakmayan, yaşamaya çalışan kulların, kârî ve hafızların Kur'ân ehl-i olarak nail olacakları mükâfatları hatırlatmaktadır. Kur'ân muhiblerinin bu mükâfata nasıl ulaşacaklarını âyet ve hadis-i şeriflerle ortaya koymuştur. Konunun ehemmiyetine binaen âyet ve hadis-i şerifler tekrar tekrar verilmiş, âyetler daha az iken hadis-i şerifler yüzü geçmektedir. Mesela Kur'ân satırlarının sadırlara tesir etmesi için ilk başta temiz, sağlıklı ve helal olanlardan yenmesine dikkat çekmiştir. Kur'ân tilavetinde ağız temizliğine, misvak kullanmaya önem verilmesi, güzel sesle süslenmesi, teganni yapılmaması, Allah korkusu ve hüznü olarak tertil üzere okunmasını belirtmektedir.

Hemedânî isnad zincirini verdikten sonra verdiği hadis-i şerifte, Hz. Peygamber'in (sav) "Kur'ân sahibine (hâfız'a) oku ve yüksel. Dünyada okuduğun gibi şimdi de oku. Yerin, makamın, en son okuduğun âyete kadardır, (nereye kadar ezberlediysen) diye söylenir." diye buyurduğu bildirilmektedir.

Başka bir hadis-i şerifte ise "Kıyamet gününde Kur'ân yorgun, solgun bir kişi gibi gelir sahibine (hâfız'a) ve der ki: Beni tanıyor musun? Ben geceleri seni uyutmayan, yatmana engel olan, öğle sıcağında seni susatanım. Her tüccar yaptığı ticaretin arkasındadır. Bende bugün her tüccarın (Kur'ân'ı okuyan kişinin) arkasındayım. Sağ tarafından mülk verilir, sol tarafından ise ebedilik verilir ve başına onur, vakar tâcı konulur. Anne-babasına, dünya ve içindekilerden daha değerli iki hırka/elbise giydirilir. Anne-baba derler ki: Yâ Rabbi Bunlar nerden geldi? Onlara denir ki: Çocuğunuza Kur'ân'ı

⁵⁸ Kıyâmet, 75/16-17-18-19, "(Ey Muhammed) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir."

⁵⁹ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 111.

⁶⁰ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 112.

⁶¹ Buhârî Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah, *el-Câmiu's-Sahîh, thk, Muhammed Züheyr b. Nasır* (Kahire: Dâru'l-Tavkînu'n-Necat, 1422), İman, 106/6, Müslim, İbnü'l-Haccac Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahîhu'l-Müslim*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), İman, 7/7/798; İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mâce, thk, Muhammed Fuad Abdülbaki* (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), Fedâil, 2/3779; Ebû Davud, *Sünen*, Salat, 1454; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: 1405/1985), 6/48-94-110-192.

⁶² Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 113, 114, 115.

⁶³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 114, 115, 116.

öğrettiğiniz için verildi. Kıyâmet gününde Kur'ân sahibine (hâfız'a) denir ki: oku! ve bir cennetten diğerine yüksel! Dünyada okuduğun gibi şimdi de oku. Yerin, makamın, en son okuduğun âyete kadardır, (nereye kadar ezberlediysen) diye söylendiği⁶⁴ geçmektedir.⁶⁵

2.4. Hz. Peygamber'in (sav) Kıraatinin Özellikleri

Hz. Peygamber'in (sav) söz ve hareketleri nasıl örnekse Kur'ân tilaveti de aynı şekilde örnektir.⁶⁶ Hemedânî bu bölümde Hz. Peygamber'in (sav) Kur'ân okuyuşunu şu şekilde vermektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) kıraatinin özellikleri üç kısma ayrılmaktadır:

1- Med yapmak, uzatmak, tahkik ile okumak (yavaş yavaş okumak) tekrar yapmaksızın (dalgalandırmaksızın).

2- Terdîd ve Tercî': Önce sessiz sonra sesli okumak. Tekrar etmek.

3- O'nun okuması harf harf, âyet âyet, yavaş yavaş, ağır ağır ve her âyette durarak okuma şeklinde idi.

Birinci maddede Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an okuyuşuyla ilgili Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah İbn Mes'ud, Abdullah İbn Ömer, Hz. Enes İbn Malik ve Hz. Ebû Bekir'den nakledilen hadislerden⁶⁷ yaklaşık yüz tane verilmiştir.⁶⁸

Abdulcebbar İbn Vâil'den nakledilen hadiste⁶⁹ ise Hz. Peygamber'in (sav) Fatiha'yı bitirdikten sonra "Âmîîn"i med ile uzatarak okuduğu bildirilmektedir.⁷⁰

Günümüzde Fatiha'yı bitirdikten sonra "Amin" in okunuşuyla farklı uygulamalar mevcuttur. Şöyle ki memleketimizde yakın zamana kadar -arada farklılıklar olsa da- çoğunluk sessiz bir şekilde içinden "amin" demektedir. Fakat son zamanlarda belki teknolojik gelişim, belki Arap ülkelerinden gelen Arap göçmenler bu olguyu değiştirmiş, sadece sessiz amin değil, hutbe esnasında el açıp dua etmek, hutbe esnasında sünnet kılmak, ayakları omuz hizasına kadar açmak gibi bir çok farklı uygulamalar memleketimiz insanları tarafından uygulanır hale gelmiştir. Mekke ve Medine'deki uygulama ise yukarıda izah edildiği şekilde uzatarak okuma şeklinde devam etmektedir.

İkinci maddede de Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an okurken âyetleri tekrar tekrar okumasıyla ilgili Ebû Zerr el-Ğifârî'den (ö.32/653) Mâide sûresindeki 5/118 şu âyet nakledilmiştir.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Eğer onlara azap edersen onlar senin kullarıdır. Ve eğer onları bağışlarsan mutlak üstün olan ve en iyi hüküm veren sensin."⁷¹

⁶⁴ Tirmizî Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *el-Câmiü's-Sahîh*, Salat, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Buyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1996); İbn-i Mace, *Sünen*, Fedâil, 1/3781, 2975, Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 117.

⁶⁵ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 118.

⁶⁶ Recep Koyuncu, Hz. Peygamber'in Kur'an öğretim metoduna dair bk. "İdeal Kur'ân Öğretimi: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir İnceleme", *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 297-300.

⁶⁷ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* (Buyrut: Dâru'n-Neşr, 1407), 7/760; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 198/3.

⁶⁸ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 122-128.

⁶⁹ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (Musul, 1993), 19/22.

⁷⁰ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 128-129.

⁷¹ Mâide, 7/118, "Eğer onlara azap edersen, artık muhakkak ki onlar, senin kullarıdır. Ve eğer onları bağışlarsan, o takdirde muhakkak ki sen, Azîz'sin (üstünsün) Hakîm'sin (hüküm ve hikmet sahibisin)."

Hadiste⁷² de bu âyet-i kerimeyi sabaha kadar tekrar tekrar okuduğu nakledilmektedir.⁷³

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in okuyuşuyla ilgili haberler daha çok eşlerinden gelmektedir. Burada da Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Muğaffel'den Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Meymûne ve Ümm-ü Hânî binti Ebî Tâlib'ten⁷⁴ Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an okurken âyetleri tekrar tekrar okumasıyla ilgili hadisler⁷⁵ nakledilmektedir.⁷⁶

Üçüncü maddede ise Hz. Peygamber'in (sav) Abdullah İbn Mesûd, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer ve Huzeyfetü'l-Yemânî ile eşlerinden, Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Hz. Ümmü Seleme'den ve Amr İbn-i Mûsâ'dan nakledilen hadislerde Kur'an'ı Kerîm'i harf harf, âyet âyet, yavaş yavaş, ağır ağır ve her âyette durarak okuduğu⁷⁷ bildirilmiştir.⁷⁸

Biz biliyoruz ki Kur'ân-ı Kerîm'i farklı okuma şekilleri vardır. Biri *hadr* dediğimiz kıraati süratli yapma anlamına geldiği gibi medd-i munfasılı bir elif, medd-i muttasılı iki elif miktarı uzatmak suretiyle hızlı okumaya denir. Diğeri *tedvir hadr* ile *tahkik* arası bir okuyuşu ifade etmektedir, bir başkası ise *tahkik/tertîl* ile okumaktır ki bu da bir harfe (sıfatı ve mahreci yönüyle) tam olarak hakkını vermek, bir harfi diğerine karıştırmadan tane tane okumaktır. Tertîl ile tahkik arasındaki farka gelince Tahkîk, ta'lîm ve temrin içindir. Tertîl ise tedebbür, tefekkür ve istinbat içindir. Bir de tekrar tekrar okumak demek olan *terdîd* vardır. Bu okuma şekillerinden tahkik/tertîl ve terdîd yukarıda Hz. Peygamber'in okuyuşunun anlatıldığı okuma şeklidir. Yani ağır ağır, âyet âyet, tekrar tekrar ve her âyette durarak okuma.⁷⁹

Hafızlıkla ilgili gerek kıraat bilim dalında gerek diğer dallarda bilim insanları birçok kitap, makale, tez kaleme almışlar, buna paralel olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur'ân kursları ve Diyanet Eğitim Merkezlerinde dersler yapılmakta, ayrıca araştırma ve incelemeler yapılmaktadır.⁸⁰

2.5. On Kıraat İmamının Kıraatlerinin Özellikleri

Hemedânî yedi kıraate üç kıraati ilave eden kıraat âlimlerinden birisiydi. O, ilk sıraya da Ebû Ca'fer'i yerleştirmişti. Ebû Ca'fer Medineli olduğu için Hz. Peygamber'e (sav) ve ona olan saygısından dolayı onu ilk sıraya almış olabilir. Şimdi kıraat imamlarının Kur'ân'ı okuyuş tarzlarını verelim.

⁷² "عَنْ أَبِي دَرَّ أَنَّ النَّبِيَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ فَرَدَّدَهَا حَتَّى أَصْبَحَ"

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 62/3, Ebû Bekr Ahmed b. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ, thk. Muhammed Abdulkadir Ata* (Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâzz, 1341), 69/5; Beyhakî, *Sünen*, 14/3.

⁷³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 130; Naim Avan, *Kıraat İlmi açısından Ğâyetü'l-İhtisâr*, 45.

⁷⁴ Hz. Peygamber'e (sav) eş olması kendisine teklif edildiyse de yaşlılığından dolayı bu teklifi kabul etmediği kaynaklardan anlaşılmaktadır.

⁷⁵ Müslim, *Sahîh*, İman, 7/794, Buhârî, *Sahîh*, İman, 9/80-81, Ebû Davud, *Sünen*, Salat, 1467.

⁷⁶ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 131-134, nu. 292-301.

⁷⁷ Nesâî, Abdurrahman b. Şuayb, *Sünen* (Beyrut, 1409), İstiâze, 3/226/3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 315/1; Müslim, *Sahîh*, İman, 357, 536/1; İbn-i Mace, *Sünen*, Fedâil, 1/898.

⁷⁸ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 135-147.

⁷⁹ Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları* (İstanbul: MÜFAV Yayınları, 2013) 56-133; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi, Takrib Usûlü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 161-170-172.

⁸⁰ Ülkemizde hafızlıkla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda örnek olarak verilmiştir: Abdullah Emin Çimen, "Hafızlık Müessesesi ve Ülkemizdeki Hafızlık", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 91-166; Mustafa Başkonak, *Örgün Eğitimde Hafızlık Sağlama* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022); İrfan Çakıcı, "Kur'ân'ın Korunmasında Hıfz ve Kitâbet", *Şarkiyât* 11/2 (2019), 573-597; Âdem Güneş, *Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık* (İstanbul: DEM Yayınevi, 2020); Hatice Şahin, *İslam Kültür Tarihinde "Kur'ân Hıfzı"* (Ankara: AÜSBE, Doktora Tezi, 2011).

2.5.1. Ebû Ca'fer ve Nâfi' Kıraatinin Özellikleri

Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48) ve Nâfi' (ö. 169/785) meddi caizle 1-2 elif miktarı uzatarak yumuşak, akıcı ve kolay bir okuyuşla okumaktadırlar.

2.5.2. İbn Kesîr Kıraatinin Özellikleri

İbn Kesîr (ö.120/738) kolay ve temkinli okuyuşla tilavetini yapmaktadır.

2.5.3. İbn Âmir Kıraatinin Özellikleri

İbn Âmir'e (ö. 118/736) göre tahkîk ve hadr arası (tedvir) ile ne hızlı ne de yavaş, orta ve kolay bir okuyuşla okumaktadır. Eyyûb İbn Temîm'den nakledilen hadiste kıraatimiz (Şam ehlinin okuyuşu) zahmetsiz, kolay bir okuyuştur, şeklinde beyan edilmektedir.⁸¹

2.5.4. Ebû Amr (el-Basrî) ve Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri

Ebû Amr ve Ya'kûb okuyuşlarını tertîl ve hadr arası tedvîr ile orta, ne hızlı ne yavaş, kolay, telaffuzu zahmetsiz bir okuyuşla yapmaktadırlar diye nakledilmektedir.⁸²

2.5.5. Âsım Kıraatinin Özellikleri:

Âsım tecvîd kurallarına uygun ağır ağır, güzel bir sesle okuyuşunu eda etmekteydi, şeklinde bildirmektedir.⁸³

2.5.6. Hamza Kıraatinin Özellikleri

Hamza'nın okuyuşunda iki görüş vardır:

1- Hadr (Hızlı okuma): Tertîl, tecvîd kurallarına riayet ederek, kolay, basit, akıcı bir okuyuş.

2- Tahkîk (Yavaş okuma) ise düzenli uzatarak, temdîd ile ağır ağır yapılan bir okuyuştur.

2.5.7. Kisâî ve Halef Kıraatlerinin Özellikleri

Kisâî ve Halef Kur'ân'ı tahkîk ve hadr arası ne hızlı ne de yavaş, orta bir okuyuş olan tedvir ile okurlar.

Bundan sonra zikrettiğimiz bu okuyuşlar iki kısma ayrılır: Biri tahkik, diğeri hadrdır. Kur'ân'ı Kerîm'i okuyan kişi tahkîk veya hadr, hangisiyle olursa olsun tecvîd kurallarına göre okuduğu zaman övülür.

Kur'ân'ı Kerîm'i hadr tarikiyle -tecvîd kurallarına uyararak okuyan kişi, insanların en makbul kişisidir. Kur'ân'ı Kerîm'i hadr tarikiyle okuyan kişi, namazını kısa sûrelerle, rükünlerini yerine getirerek (rükû ve secdesini tam yaparak) uzatmadan eda eden kimseye benzer. Hz. Peygamber (sav) insanların namazını en hafif tutanı, rükünlerine riayet ederek namazını kısa zamanda eda edenini⁸⁴ idi.⁸⁵

Hamza ve Ebû Bekir İbn Mücâhid'den (324/936) aktarılan rivayetlerde hadr ile tecvîd kurallarına uyararak okumak için sürekli tekrar, dil için pratik yapma, ilim sahibi ve güzel okuyan -fem-i muhsin- kişilerden okumadan başka bir yol yoktur. Şayet bunların üzerine güzel ses, çene yapısının uygun olması, lisanının fasih olması, dişlerin düzgün/güzel olması da eklenirse bu özelliklere sahip olan kişi Kur'ân-ı Kerîm'i muazzam, muhteşem tilavet eder, şeklinde geçmektedir.⁸⁶

⁸¹ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 152.

⁸² Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 152.

⁸³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 153.

⁸⁴ Ebû Davud, *Sünen*, Salat, 1467; Buhârî, *Sahîh*, İman, 80/81.

⁸⁵ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 153, Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2013), 60.

⁸⁶ Bu bölümde geçen kıraat imamlarının okuyuşlarıyla ilgili bilgi için bk Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi, Takrib Usûlü*, 86-142.

2.6. Kur'ân Okuyanları Nahiv (i'râb) Öğrenmeye Teşvik Etmek

Hz. Âişe, Hz. Ali, Ebû Hureyre, Ubeyd İbn Ka'b, Ebi'd-Derdâ, Ömer İbn Hattâb ve Ca'fer İbn Burkân'dan Kur'ân okumak ve sevabıyla ilgili hadisler⁸⁷ nakledilmektedir.⁸⁸

Kur'ân okuyanların nahiv bilmesi ve daha güzel okumalarıyla alakalı nakledilen hadislerden anlaşılan Kur'ân tilavetidir. Buraya kadar olan bölümlerde Kur'ân okumaya teşvik söz konusu idi. Burada ise dikkat edilmesi gereken okuyuşun usûl, adab ve erkânına göre yapılması öne çıkarılmaktadır. Yeni başlayanlara/mübtedi, Kur'ân'ı sevdirecek öğretmek, okumanın güzelliğini anlatmak gerektiği anlatılmaktadır.

2.6.1. Kur'ân Okuyanları Nahiv (i'râb) Öğrenmeye Teşvik Etmek Konusunda Sahabeden Gelen Sözler

Hemedânî konuyla ilgili yaklaşık on sahabeden nakil yapmıştır. Fazla uzatmamak için birkaçının kavillerine yer vereceğiz.

Sahabeden Ebû Bekir Sıddîk'ın (ra) Kur'ân'ı Kerîm'den bir âyeti doğru-düzgün bir şekilde yapmak, bilmek, bana bir âyeti ezberlemekten daha sevimlidir,⁸⁹ dediği nakledilmektedir. Ebu'l-Hafs Ömer İbn Hattâbi'l-Adevî de: Nahivi (İ'râb) ve Ferâizi, Kur'ân'ı Kerîm'i öğrendiğiniz gibi öğrenin⁹⁰ cümlesiyle konunun önemine işaret etmiştir.

Hz. Âişe'den nakledilen bir öğütte de onun Kur'ân'da bulunmayan bir şey sorulduğu zaman, onu şiirde arayın, çünkü şiir Arapça'nın arşividir,⁹¹ dediği aktarılmaktadır.⁹²

Sahabe-i Kiram'dan Ebû Sâsân Bureydetü İbn Husaym el-Eslemî, Müslüman olduktan sonra Kur'ân'ı öğrendik, sonra ferâizi, sonra Arapçadan başka meseleleri, konuları, keza ve keza... Başka bir sahabeden de Müslüman olduktan sonra Kur'ân'ı öğrendik, sonra sünneti, sonra ferâizi, sonra Arapçayı, üç okuyuşu, üç okuyuş nedir? el-Cer, ve'r-Ref ve'n-Nasb⁹³ cümleleri nakledilmiştir.⁹⁴

2.6.2. Hz. Peygamber'in (sav), Sahabenin, Tabîinin ve Onlardan Sonra Gelmiş Olan İslam Âlimlerimizin Kur'ân Okuyanları Nahiv Bilgisini Öğrenmeye Teşvik Etmesi

Bu bölümde Ehl-i Mekke, Ehl-i Medine, Ehl-i Şam, Ehl-i Basra ve Ehl-i Kûfe âlimlerinin sözlerine yer verilmiştir. Bunlardan birkaç örnek vereceğiz. Tabîinden Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebrü'l-Mahzûmî'den gelen rivâyette "Kur'ân'da yanlış yapmanın güzel görülmediği"⁹⁵ anlatılmaktadır. Tabîinden İmam-ı Şâfi'den gelen bir rivâyette de "Arapçayı öğrenin. Çünkü (Arapça) aklı sâbit tutar. (Ahir ömürde akıl kaybolmaz) Mertliği de artırır."⁹⁶ şeklinde nasihatler gelmektedir.

Basra bölgesinden Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân ed-Dilyyü'den naklen: Muhammed b. Abbâd Mehlebiyyü demiştir ki: Bir kişinin مَنْ الْمَشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ اِنَّ لِّلّٰهِ بَرِيءٌ⁹⁷ âyetini⁹⁷ kesra ile okuduğunu işitti. Ve bir şey yapmadan oturup durmayacağım. Müdahale edeceğim ve bu kişinin yanlışını

⁸⁷ Taberânî, *Mu'cem*, 19/10; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/161.

⁸⁸ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 158-166.

⁸⁹ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 169.

⁹⁰ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 170-172.

⁹¹ Taberânî, *Mu'cem*, 19/12; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/163.

⁹² Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 175.

⁹³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 178-166.

⁹⁴ Sahabenin Kur'an tilavet keyfiyetine dair bk. Recep Koyuncu. "İdeal Kur'ân Öğretimi: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir İnceleme", 300-301.

⁹⁵ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 180.

⁹⁶ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 180.

⁹⁷ Tevbe, 9/3.

düzelteceğim. dedi. Şam bölgesinden Ebû Abdullah-ı Mekhûli'l-Dimîşkî'nin Kur'ân'ı okuyuşu sorulduğunda; "İyi okur, lahn yapmaz (yanlış yapmaz)."98 denildiği rivâyet edilmiştir.

2.7. Nahiv (i'rab) Hakkında Sözler

Lügatte, kelimenin son harfinin etkenlerden (âmiller: kâne, inne) dolayı değişmesidir. Kelimelerle manaları açıklamak için konulmuştur. İ'rab olmasa manalar anlaşılmaz, fâil ve mef'ûl birbirinden ayırt edilemezdi.

Istılahta ise i'râb kelimesinin kökü "ب-ر-ع" dir. Bu kelime açıklamak için kullanılır. Acemin (yabancı, anlaşılmayan) tersine Arapçadan gelmektedir. Onlar i'râbı kullandılar (açıklama yaptılar) ve yanlıştan kurtuldular. Bir kişi fasih konuştuğu zaman Arapça konuşuyor deniyor.

Arabü'l-Ârîbe: Sadece Araplarla evlenenlere denir ki; bunlar yedi kabiledir: Âd, Semûd, İmlîk, Dams, Cedîs, İmmîm ve Câsim. Bu kabilelerin çoğu yok olmuştur.

Arabü'l-Müsta'ribe: Arap olmayan zamanla onlara karışan ve Araplaşanlara denir. Bir kişiye رَجُلٌ عَرَبِيٌّ dendiği zaman, bu kişi bedevi olmasa da Araplara mensup olan kişi demektir. رَجُلٌ عَرَبِيٌّ dendiği zaman da Arap olmasa da bedevî demektir.

İrâb: Arap atlar, Araplar "evde arîb yok" dedikleri zaman, evde fasih konuşan, kendini ifade edebilecek kimse yok demektirler.

Dillerin daha güzel konuşulabilmeleri için birtakım kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar zaten kullanılagelmiş ve çoğu insanda bu kurallara uymaya çalışmıştır. Bu kurallar uygulandığı zaman güzel bir konuşma, fasih bir dil ortaya çıkar. Kurallar çerçevesinde yapılan konuşmalar, kulağa daha hoş gelecek, namesi de daha güzel olacaktır.99

2.8. Harflerin İsimleri ve Çıkışı (yerleri, dereceleri, güzel ve kötü okunuşları) Hakkında

Bu bölüm Kur'ân tilavetiyle ilgili önemli bir bölümdür. Çünkü sözcükler harflerle yapılmaktadır. Yine kelimelerin oluşumu harflere dayanmaktadır. Kur'ân'ı tilavet eden bir kişi, harflerin çıkışını, sıfatlarını tam olarak bilmediği zaman yanlış okur. Yanlıştan kurtulmak içinde çalışmak ve öğrenmek gereklidir.

Hemedânî'ye göre bir kişi harfleri bildiği, konuya hâkim olduğu, sıfatları fark ettiği ve Kur'ân okumaya uygun bir tıynetî100 (tabiatı) olduğu zaman, doğru lafızlarla düzgün bir okuyuş yapar.

Arapçada harfler 29 tanedir: Hemze, elif, he, ayn, ha, ğayn, hı, kâf, kef, cîm, şîn, yâ, dâd, lâm, ra, nûn, tı, dâl, te, sâd, zây (ze), sîn, zı, zâl, se, fe, be, mîm, vâv. Bu harfler eserde Hemedânî'nin verdiği şekilde sıralanmıştır. Boğazın en aşağısından (*edne'l-halk*) dudağa (*şefe*) kadar olan aralıktan çıkmaktadırlar.

İsnad 2 atif sistemine göre ise şu şekilde sıralanmaktadır: Dâd, tı, zı, ayn, ğayn, fe, kâf, kef, lâm, mîm, nûn, vâv, he, ye, te.

Arapçaya hâkim, uzman kişiler bu konuda ittifak etmişlerdir. Fakat Ebü'l-Abbâs el-Müberriid101 (ö. 286/900) "Elif yok." demiştir, delil olarak, elif zaten hemzedir. Belli bir

98 Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 182.

99 Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 205.

100 Seyyid Abdulkadir, el-Gavrî, *el-Mu'cemu'l-Vecîz* (Kahire: Müessesetü's-Semaha, 2012), 518. Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 243.

101 Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebü'l-Abbâs el-Müberriid, Basra doğumludur. İlim tahsilini Basra'da yaptı. On beş yaşında iken Ebû Ömer el-Cermî'den *Kitâbü Sibeveyhi*'yi okumaya başladı, hocasının vefatı üzerine eseri Mâzinî'den tamamladı. *Kitâbü Sibeveyhi*'nin eleştirisine dair *Mesâ'ilü'l-galaş'*ı bu devrede kaleme aldı. Birçok

sureti yoktur. Bazen üstte bazen altta yazılır demiştir. Hemedânî bu konuda şu cümleleri söylemiştir:¹⁰² "Harfler 29 tanedir. Dilde eksik olan, harflerde de eksik olur." Ebü'l-Abbâs el-Müberrid bu görüşü ne kadar Mücâhid'in eserinden nakletse de bu zayıf bir görüştür.¹⁰³ Elifin mahreci ağız boşluğunda dil olduğundan buradan çıkarılmayan harf, diğer harflerden de çıkarılmış olur.

2.9. Okunduğu Zaman Harflerin Nasıl Telaffuz Edileceği Hakkında

Bu başlıkta harfler, mahreçler (harflerin çıkarıldığı yerler, sıfat-ı lâzime ve sıfat-ı arızalar ele alınacaktır.

Bu başlık üç kısımdan oluşmaktadır:

- 1-Med ve Lîn harfleri,
- 2-Hurûf-u Halkıyye (boğaz harfleri)
- 3-Bunların dışındaki harfler.

2.9.1. Med ve Lîn Harfleri

Med harfleri kelimelerde diğerlerinden daha çok kullanılır. Harekeler de (üstün, esre, ötre) bunlardan (med harflerinden) kaynaklanır.

Med harflerinden | elif: Med harfi olan iki elif yan yana gelmez. İki ye iki vav yan yana gelebilir. İki elifin yan yan gelmeyeceği sabit olduktan sonra, eğer elif sakın önceki harf de fetha olursa, uzatılmasında hiçbir sakınca yoktur.

Med harflerinden و vâv ve ی ye'ye gelince: Bu iki harf, önceki harfleri ötre ve esre olduğu zaman, kendileri de sakın olduğu zaman uzatılması gerekir. بِسْمِ اللّٰهِ اِيَّاكَ هَلْ اَتَاكَ مُوسَى vb. örneklerde olduğu gibi.

Elif, و-ی harflerine göre (أَفْعُدُّ)¹⁰⁴ (temkin ile)¹⁰⁵ uzatılır. Eliften sonra eğer hemze gelir ve (harekeli elif) bir kelimedede gelirse medd-i muttasıl, iki kelimedede gelirse medd-i munfasıl olur. Medd-i muttasılda uzatma yapılmasında bütün kıraat imamaları görüş birliğine varmışlardır.

و Vâv ve ی ye'nin öncesindeki harekeler ötre ve esre olmazsa, elife benzemez, (med harfi olmaz) med olmayan sahih harfler sınıfına girer.

ی Ye harekeli ve önceki harfde kesralı olduğu zaman, kendisinden önceki kesralı harfi okurken, tekrar sakın bir ye harfi ortaya çıkmaması için abartmamak gerekir. (harfi şiddetli okumamak gerekir.) (La şiyete... La şiiiiiiyyete gibi)

öğrenci yetiştirdi. Zeccâc, Ahfeş el-Asgar, İbnü's-Serrâc bunlardan bazılarıdır. 28 Zilhicce 286 (4 Ocak 900) tarihinde Bağdat'ta vefat etti. İsmail Durmuş, "Müberred" TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/431-433.

¹⁰² Hemedânî, *Çâyetü'l-İhtisâr*, 1/315.

¹⁰³ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 243, Hemedânî'nin harfler ve mahreçlerle ilgili verdiği bilgiler için bk. 244-253.

¹⁰⁴ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 254.

¹⁰⁵ "Temkîn": "امنوا في يومين", örneklerindeki امنوا kelimesinin nûn ن harfinde في يومين kelimesinin fi في harfinde meydana gelen medler gibi. Bu misallerde görüldüğü üzere harf-i med olan vâv ile harekeli olan vâv harf-i med olan yâ ile arekeli olan yâ bir arada bulunmuşlardır. Bu durumlarda iki vâv ile iki yâ arasını idğamdan yahut ıskattan kurtarmak için tabii med miktarı kadar ayırmak lazımdır ki buna medd-i temkin denir. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 101.

و Vav harekeli ve önceki harfte ötreli olduğu zaman, kendisinden önceki ötreli harfi okurken, tekrar sakın bir vav harfi ortaya çıkmaması için abartmamak gerekir. (Harfi şiddetli okumamak gerekir. Huvallahu... huvvvaallahu... gibi.)¹⁰⁶

2.9.2. Hurûf-u Halkıyye (Boğaz Harfleri)

Hurûf-u halkıyye altı tanedir. Bu harflerin mahreçleri birbirine yakın olduğundan hangi harfi çıkardığını belli etmek için açıklama ihtiyacı hasıl olabilir. Sebebi ise hurûf-u halkıyye harflerinin şekil olarak derece ve mertebe olarak birbirine yakın olmalarıdır. Bu harfler birbirine dönüşebilir. (Ha'nın he okunması gibi...) he'nin hemzeye dönüşmesi gibi.¹⁰⁷ Konular geniş olduğu için olabildiğince daraltılarak işlenmektedir.

2.9.3. Bunların Dışındaki Harfler

Med ve halkıyyenin dışında geriye kalan harflerin toplamı 20 dir.

با تا ثا جیم دال ذال را زای سین شین صاد ضاد ظا فا قاف کاف ها لام میم نون
با أعلم بما \ تا کنتم \ تا متی \ جیم اجتبوا \ دال صدف ذال العذاب \ را شهز رمضان \ زای کترتم \ سین
إسریل \ شین شراب \ صاد ضاد \ أنقض ظهرك \ ظا فا فاکهة \ قاف ومن قال \ کاف ها لام جعلنا \
میم علیهم ولا \ نون

Yukarıda verilen 20 harfin okunuş şekilleri örnekleriyle verilerek gösterilmiştir. ظا harfinin ذال ve تا harflerine karışmaması için açık bir şekilde okunması gerekir. Lafzatullahın evveli üstün veya ötre olduğunda lam لام kalın okunur. Esre olduğunda lam لام ince okunur.¹⁰⁸

2.10. Sûrelerin Başındaki Harfler (Hurûf-u Mukatt'a) Hakkında

Bu harflerin sonları isimleriyle kullanılmadıkları müddetçe (elif, ba, ta...) hem vakf hem de vasıl halinde sükûn üzere mebnidir. İsmın başına fiil geldiğinde değişir fakat bunlar değişmez. هل قد بل gibi. Yine taklit edilen sesler de değişmez. Kuş sesleri gibi. İsme dönüştükleri zaman isim gibi i'râb edilirler. (تا ta harfinin başı ت ta'dır دال dal harfinin orta harfi ا eliftir gibi).

İki harfli olanlar on iki tanedir. يا با تا ثا حا خا را طا ظا فا ها يا Bir tanesinde ihtilaf vardır. İhtilafli olan harf ise ز Bu harf bazen زین zeyn, bazen de زای zay diye okunuyor. Ârâmîce dilinde harf **zai** diye okunmaktadır ve "silâh" manasıdır. İbrânîce'de ise **zain (zayin)**, Arapça'da ise **zâ** diye okunmaktadır. Fakat harfin manasıyla biçimi arasındaki ilgi¹⁰⁹ uzaktır.

¹⁰⁶ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 255.

¹⁰⁷ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 260.

¹⁰⁸ Ayrıntılar için bk. Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 263-273.

¹⁰⁹ İsmail Durmuş, "Harf", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163-167.

Kur'ân-ı Kerîm harf olarak inmiştir. İsimlere nakledilmemiştir. Ancak "imâle"¹¹⁰ ile okuyanlar olmuştur. ر Ra'yı altı sûrenin başında imâle ile okumuşlardır. Bunun dışındakiler üçlüdür. ع Ayn, س sîn, ل lâm. Bunlarda üç kısma ayrılır:

1- Ortası harekeli olan ve hiçbir şekilde uzatılmayan. ا Elif gibi.

2- Ortasındaki harf kendi cinsinden olmayan ع ayn ve غ ğayn gibi harfler vardır. Bunlar lîn olduğu için diğerlerinden daha az uzatılır. Diğer harfler ses olarak daha güzeldir, mesela mîmi ميم okuduğumuzda ی ye'den önce kesra gelmiş ve birbirine uygun gelmiştir.

3- Bu da üç kısma ayrılır:

A- Ortası ا elif olanlar. Bu harfler dokuz tanedir. ذال ذال صاد ضاد قاف كاف واو لام زای .

(ج) harfi ihtilafıdır.

B- Ortasında ی ye olanlar (önceki harfi kesralı). Bu harfler dört tanedir. جيم سين شين ميم

C- Öncesi ötre olup ortası و vâv olanlar. (Önceki harfi zammeli). Bu harfte bir tanedir. نون

Hemedânî eseri sonlandırmadan önce okuyucusuna "Kitabın sonunda anlattıklarımı anlatmadıklarına kıyas et, isabet edersin İnşâallâhu Teâlâ"¹¹¹ tembihi yaparken; "Bu sayfa *Kitâbü't-Temhîd fi Ma'rifeti't-tecvîd* adlı kitabın sonudur."¹¹² şerhini düşer. Hamdele ve salveyle kitabını bitirir.

Sonuç

Hemedânî *Kitâbü't-Temhîd* adlı eserinde tecvîdle ilgili konuları maddeler halinde tek tek ele almış ve Kur'ân'ın tecvîdli okunmasına dair vücûbiyeti âyet ve hadisten delillerle anlatmıştır.

Kur'ân tilavetiyle ilgili âyetler tekrar tekrar verilmiş, Kur'ân'ın tesirinin kalıcı olması için temiz, sağlıklı ve iyi olanlardan yemeleri hatırlatılarak yenilenlerin helal olmasına ve Kur'ân'ın hüznü, Allah korkusuyla, teğanni yapmadan, güzel sesle okunmasına işaret edilmiştir. Konuların önemine dikkat çekmek için âyetlerle birlikte yaklaşık yüz hadis-i şerife yer verilmiştir. Allah Teâlâ'nın kabiliyetli, kendini ona adanmış üstün vasıflı Kur'ân muhiblerine vaat ettiği uhrevi kazançların da büyük olacağı âyet ve hadislerle müjdelenmiştir.

Cebraîl vasıtasıyla tecvîdli ve mukabele usulüyle öğretilen Kur'ân'ın Hz. Peygamber'de (sav) şekillenmiş halinin müminlere kolaylık sağlaması ve daha rahat okunması için oluşan kıraatler ve kıraat imamlarının tilavet şekilleri ele alınmıştır.

Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ın iyi öğrenilmesi için sağlam bir nahiv ve i'rab alt yapısına sahip olunması tavsiyeleriyle, konuyla ilgili sahabe, tabiîn ve İslam âlimlerinden nakledilen nasihatlere de yer verilmiştir.

Malumdur ki Kur'ân sûrelerden, sûreler âyetlerden, âyetler harflerden oluşmaktadır. Kur'ân tilavetinde harfler olmazsa olmazdır ve en iyi şekilde telaffuz edilmesi gerekmektedir. Bunun için de bir uzman fem-i muhsinin rahle-i tedrisinden geçmek icap etmektedir. Kur'ân tilavetinde harflerin iyi bilinmesiyle ilgili bilgilerin gerekliliği ortaya konmuştur.

¹¹⁰ İmâle: Lügatte "Bir şeye yönelme, bir tarafa çekme, uzatma" gibi anlamlara gelen imâle ıstılahta, Fetha harekeyi kesraya, elif harfini ya harfine meylettirerek okumaktır. Geniş bilgi için, Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi, Takrib Usûlü* (İstanbul: Hacıvevîszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 182, Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 73-74.

¹¹¹ Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 277.

¹¹² Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 278.

Kıraat ve tecvîd alanında kıymetli bir yere sahip olan *Kitâbü't-Temhîd* adlı eserin çalışılmasıyla hem Hemedânî'ye hem de esere karşı vefa borcunun edası ümit edilmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Ahmet Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmani*. İstanbul: Dersaadet, 1306.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)". *Mütefekkir* 2/3 (Haziran 2015).
- Akpınar, Ali. "Mushaf'a Abdestsiz Dokunma Meselesi". *Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2001), 81-199, 96.
- Aksoy, Mustafa-Akkuş, Murat. "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'inde Med ve Kasr Konularının İncelenmesi" *Mütefekkir* 10/20 (2023), 347-350.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî". *TDV Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Altıntaş, Halil-Şahin, Muzaffer. *Komisyon Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara, 2001.
- Aruçi, Muhammed. "Muhammed Ali el-Haddâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/500. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Atay, Hüseyin. "Kur'an ve Temizlik". *Kayseri, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 13-62, 34.
- Avan, Naim. *Kıraat İlmi açısından Ğâyetü'l-İhtisâr*. İstanbul.: Kitap Dünyası Yayınları., 2023.
- Başkonak, Mustafa. *Örgün Eğitimde Hafızlık Sağlama*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Çakıcı, İrfan. "Kur'an'ın Korunmasında Hıfz ve Kitâbet". *Şarkıyât* 11/2 (2019), 573-597.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıratların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet yayınları, 2001.
- Çimen, Abdullah Emin. "Hafızlık Müessesesi ve Ülkemizdeki Hafızlık". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 91-166.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/158-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. "Müberred". 31/431-433. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Sünen*. Beyrut, 1409.
- Ebû Bekr Ahmed b. Beyhakî. *es-Sünenü'l-Kübrâ, thk. Muhammed Abdulkadir Ata*. Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâzz, 1341.
- Ebû Davud. *Sünenü Ebû Davud, thk, Şuayb el-Arnâvutî, Muhammed Kâmil, Salât*. 7 Cilt. Mısır: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemi, 2009.
- Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu'l-Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Elik, Hasan. "Mushaf'a Abdestsiz Dokunulup Dokunulamayacağı Problemi". *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1998), 48-78.
- Er, Rahmi. "Ebû Zübeyd et-Tâî". *TDV Ansiklopedisi*. 10/271-272, 67. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Güneş, Âdem. *Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık*. İstanbul: DEM Yayınevi, 2020.
- Hemedânî. *Ğâyetü'l-İhtisâr*. thk. Hemedânî Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr, Ğâyetü'l-İhtisâr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşereti'l-E'immeti'l-Emsâr, thk. Eşref MUhammed Fuad Tal'at, 2 Cilt, Cidde: Silsiletü Usûli'n-Neşr, 1414/1994., ts.
- Hemedânî. *Kitâbü't-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd*. Ürdün/Kahire: Daru's-Sahabetü't-Türas, Dar-ı İmar en-Neşr ve't-Tevzi, 1426.

- Heysemî. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Feevâid*. Beyrut: Dâru'n-Neşr, 1407.
- İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen-i İbn-i Mace, thk, Muhammed Fuad Abdulbaki*. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- İbnü'l-Cezerî. *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsîrine Etkisi, Mütevatir Kıratların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları nu: 128, 1996.
- Koyuncu, Recep. "İdeal Kur'ân Öğretimi: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir İnceleme". *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 297-300.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi, Takrib Usûlü*. İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kıraat Tefsir ilişkisi Tefsîre Akademik Yaklaşımlar 1*. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah Buhârî. *el-Câmiu's-Sahîh, thk, Muhammed Zühayr b. Nasır*. Kahire: Dâru'l-Tavkînun-Necat, 1422.
- Öge, Ali. "Ebû'l-Alâ' el-Hemedânî ve Kıra'âtü Ebî Hanîfetü'n-Nu'mân İsimli Risalesi". *Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2013), 7-30.
- Seyyid Abdulkadir el-Gavrî. *el-Mu'cemu'l-Vecîz*. Kahire: Müessesetü's-Semaha, 2012.
- Şahin, Hatice. *İslam Kültür Tarihinde "Kur'ân Hıfzı"*. Ankara: AÜSBE, Doktora Tezi, 2011.
- Şemsüddîn Muhammed ibn Ahmed ibn Osman ez-Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1410.
- Şener, Abdülkadir. "Abdest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şihabuddin Ebû Abdillâh Yakut İbn el-Hamevî. Abdillâh. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1977.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Mavsıl, (Musul), 1993.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2013.
- Tetik, İbrahim. *Tecvîd İlmi, Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016. (Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Tirmizî. *Câmiü's-Sahîh*. thk. Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, el-Câmiü's-Sahîh, thk. Ahmed Muhammed Şakir. Buyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1996.
- Uğur, Hakan. "Vakıa Sûresi 79. Âyet Bağlamında Mushaf'a Abdestsiz El Sürme Meselesi" *25* (2016), 205/23.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Yazıcı, Tahsin. "Hemedan". *TDV Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.